

РЕЦЕПЦИЯ ТВОРЧЕСТВА ТЁТКИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX в. И ВОПРОС АТРИБУЦИИ СТИХОТВОРЕНИЯ «МУЖИЦКАЯ ДОЛЯ»

И. Н. ЗАПРУДСКИЙ¹⁾, Д. В. КОРЧАШКИНА^{1), 2)}

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

²⁾Государственный музей истории белорусской литературы, ул. М. Богдановича, 13, 220029, г. Минск, Беларусь

Статья посвящена исследованию рецепции творчества Алоизы Пашкевич (Тётки) (1876–1916), укоренению оценок и становлению ее места в литературном процессе. Объектом изучения стали публикации критиков и литературоведов, посвященные Тётке, за период с 1918 по 1950 г. Предметом исследования являются проблемы интерпретации художественных и публицистических текстов писательницы, особенности подготовки и издания собраний ее произведений за названный период, а также вопрос атрибуции стихотворения «Мужицкая доля». Вводятся в научный оборот и используются архивные материалы, которые проливают свет на обстоятельства подготовки и публикации посмертных сборников Тётки.

Ключевые слова: рецепция; атрибуция; литературный процесс; революционный пафос; биографический метод; психоидеология; вульгарный социологизм.

РЭЦЭПЦЫЯ ТВОРЧАСЦІ ЦЁТКІ Ў ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XX ст. І ПЫТАННЕ АТРЫБУЦЫІ ВЕРША «МУЖЫЦКАЯ ДОЛЯ»

І. М. ЗАПРУДСКІ^{1*}, Д. В. КАРЧАШКІНА^{1*, 2*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

^{2*}Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры, вул. М. Багдановіча, 13, 220029, г. Мінск, Беларусь

Артыкул прысвечаны даследаванню рэцэпцыі творчасці Алаізы Пашкевіч (Цёткі) (1876–1916), усталяванню ацэнак і вызначэнню яе месца ў літаратурным працэсе. Аб'ектам вывучэння сталі прысвечаныя Цётцы публікацыі крытыкаў і літаратуразнаўцаў за перыяд з 1918 па 1950 г. Прадметам даследавання з'яўляюцца праблемы інтэрпрэтацыі мастацкіх і публіцыстычных тэкстаў пісьменніцы, асаблівасці падрыхтоўкі і выдання за названы перыяд зборнікаў яе твораў, а таксама пытанне атрыбуцыі верша «Мужыцкая доля». Уводзяцца ў навуковы ўжытак і выкарыстоўваюцца архіўныя матэрыялы, якія праліваюць святло на акалічнасці падрыхтоўкі і публікацыі пасмяротных зборнікаў Цёткі.

Ключавыя словы: рэцэпцыя; атрыбуцыя; літаратурны працэс; рэвалюцыйны пафас; біяграфічны метад; псіхайдэалогія; вульгарны сацыялагізм.

Образец цитирования:

Запрудский ИМ, Карчашкина ДВ. Рэцэпцыя творчасці Цёткі ў першай палове XX ст. і пытанне атрыбуцыі верша «Мужыцкая доля». *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2020;1:37–48.

For citation:

Zaprudski IN, Karchashkina DV. The reception of Ciotka's works in the first half of the 20th century and the question of attribution of the poem «Mužyckaja dola». *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2020;1:37–48. Belarusian.

Авторы:

Игорь Николаевич Запрудский – кандидат филологических наук; доцент кафедры истории белорусской литературы филологического факультета.

Дария Валерьевна Корчашкина – младший научный сотрудник филиала «Литературный музей Петруся Бровки»²; магистрант филологического факультета¹. Научный руководитель – И. Н. Запрудский.

Authors:

Igor N. Zaprudski, PhD (philology), docent; associate professor at the department of history of Belarusian literature, faculty of philology.

zaprudski@gmail.com

Daria V. Korchashkina, research assistant of the Literary Museum of Piatruś Broŭka²; master's degree student, faculty of philology¹.

awesome.mola@yandex.by

THE RECEPTION OF CIOTKA'S WORKS IN THE FIRST HALF OF THE 20th CENTURY AND THE QUESTION OF ATTRIBUTION OF THE POEM «MUŻYCKAJA DOLA»

I. N. ZAPRUDSKI^a, D. V. KARCHASHKINA^{a, b}

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

^bThe State Museum of the History of Belarusian Literature, 13 M. Bahdanoviča Street, Minsk 220029, Belarus

Corresponding author: D. V. Karchashkina (awesome.mola@yandex.by)

The article is devoted to the study of the reception of the work of Aloiza Pashkevich (Ciotka) (1876–1916), the rooting of ratings and her establishment in the literary process. The object of study are the publications of critics and theorists of literature dedicated to Ciotka for the period 1918 to 1950. The subject is the problems of interpretation of the literary and journalistic texts of the writer, the features of the preparation and publication of collections of her works for the specified period, as well as the issue of attribution of the poem «Mužyckaja dola». Have been introduced into scientific use and archival materials were used, that's help to shed light on the circumstances of the preparation and publication of the posthumous collection of Ciotka.

Keywords: reception; attribution; literature process; revolutionary pathos; biographical method; psychoideology; vulgar socialism.

Уводзіны

Алаіза Пашкевіч (Цётка) належыць да ліку дзеячаў беларускай культуры, якія, засвоіўшы літаратурныя традыцыі папярэдняга XIX ст., прапанавалі ў творчасці прынцыпова новую, эксперыментальна-мастацкую, вобразную сістэму. У гэтым плане трэба падкрэсліць, што ні Ядвігін Ш., ні Карусь Каганец, ні Альберт Паўловіч істотна не паўплывалі на літаратурны працэс пачатку XX ст. Літаратуразнаўца В. Каваленка пагаджаўся з меркаваннем Р. Бярозкіна, «што “за Цёткай застанеца бяспрэчная заслуга каталізатара, які паскараў працэс развіцця беларускай літаратуры... прымушаў яе пазбаўляцца статычнага апісальніцтва”» [1, с. 207]. Разам з тым пасля публікацый Р. Бярозкіна склалася практыка апраўдваць відавочныя слабыя бакі ў творчасці пісьменніцы. Так, В. Каваленка прапанаваў нават такую трактоўку: «Цікава, аднак, тое, што якраз дысгарманічнасць і каструбаватасць стылю, прыблізнасць лексічнага выбару і недакладнасць вобразаў садзейнічалі фарміраванню новых творчых прынцыпаў. Гэта не парадокс, а з’ява паскоранасці, наглядны плённы вынік працэсу паскоранага развіцця, ці праўдзівей – адна з магчымасцей яго мастацкай рэалізацыі» [1, с. 207]. Гэта ілюстрацыя пэўнай паказальнай рысы ў рэцэпцы творчай спадчыны Цёткі: некаторыя даследчыкі праз апраўданне стылявой неапрацаванасці пачынаюць бачыць у ёй ледзь не наўпрост нешта станоўчае, эстэтычна перспектыўнае.

Увогуле творчасці пісьменніцы было прысвечана некалькі асобных выданняў. У 1958 г. абаронена дысертцыя Л. Арабей пад назвай «Творчасць Цёткі», у 2000 г. выйшла кніга В. Коўтун «Стала песняю ў народзе: Асоба і творчасць Цёткі ў кантэксце станаўлення беларускай класікі. Дапаможнік для настаўніка». Як адзін з аб’ектаў даследавання творчасць Цёткі фігуруе ў дысертцыі Е. Лакцэвіч «Феномен идейно-субъектной пограничности в лирике начала XX века: сущность, генезис, формы текстовой реализации», а таксама ў кнізе «Субъектно-образная структура лирики З. Гиппиус и Тётки (А. Пашкевич) в контексте поэтики художественной модальности» таго ж аўтара і некаторыя іншыя. Варта адзначыць, што да гэтага часу ні ў адным з выданняў не прадстаўлена ў поўнай меры літаратуразнаўчая рэцэпцыя творчасці Цёткі.

Тэарэтычныя асновы

Літаратурным дэбютам Алаізы Пашкевіч лічыцца верш «Мужык не змяніўся», апублікаваны лацінкай у Пецярбургу ў брашуры «Калядная пісанка на 1904 год» (далей – «Калядная пісанка» (1903)), выдадзенай арганізацыяй «Круг беларускай народнай прасветы і культуры» (далей – «Круг»). «Калядная пісанка», акрамя кароткага звароту «Да чытацелёў», змяшчае ў сабе творы шасці аўтараў: вершы «Малітва» Каруся Каганца, «Роднай старонцы» Янкі Лучыны, «Мужыцкая доля» Банадыся Асакі, «Мужык не змяніўся» Гаўрылы з Полацка (А. Пашкевіч), «Хто я» І. Стаўбуна, «Вецер» Дзядзькі Пранука (Францішка Умястоўскага). Галерэя імёнаў беларускіх аўтараў, якія схаваліся за псеўданімамі, не выглядае выпадковасцю. Акрамя Янкі Лучыны, усе яны, бадай, мелі дачыненне да дзейнасці «Круга». Апісанне названага рарытэтнага выдання было пададзена ўпершыню ў артыкуле А. Луцкевіча

«З-пад пылу архіваў», надрукаванага ў 1921 г. у віленскай газеце «Наша думка» [2, с. 102]. Экзэмпляры «Каляднай пісанкі», як і выдадзенай «Кругам» у 1904 г. «Велікоднай пісанкі» (а ўсіх асобных выданняў было каля дзесяці), пабачылі свет непасрэдна перад з’яўленнем легальнага беларускага перыядычнага друку, перад заснаваннем нацыянальных выдавецкіх суполак, у цэлым напярэдадні культуралагічнага выбуху, які адбыўся ў 1906 г. Ю. Лотман у працы «Культура і выбух» (1992) слухна заўважыў, «што эпоха перад выбухам ужо асвятлялася яго “загорающимся” святлом»¹ [3, с. 101]. Такім чынам, выданне «Каляднай пісанкі» было цалкам сімптаматычнай з’явай. А цікавасць да змешчанага на яе старонках верша «Мужыцкая доля» абумоўлена не толькі тым, што пазней яго аўтарства будзе прыпісана Цётцы.

Гэты твор можна разглядаць як ідэйна-мастацкую дэкларацыю, у якой выказваюцца сугучныя эпасе ідэі. Сялянская (мужыцкая) тэма ў беларускай літаратуры канца XIX – пачатку XX ст. была дамінуючай. Нават пасля скасавання прыгону ў 1861 г. доля мужыка засталася па-ранейшаму бяспраўнай і цяжкай, што і выяўляецца ў вершы-споведзі, які раскрывае ўнутраны свет асобы лірычнага героя. Ён цалкам адэкватна асэнсоўвае сваё незайздроснае месца ў сацыяльнай іерархіі. Аднак незадаволенасць уласнай доляй пакуль не выклікае ў яго жадання пратэставаць супраць несправядлівага ўладкавання грамадства. Чытачам прапануецца «скарга мужыка», тыповага прадстаўніка сялянства, якое наўпрост асацыіруецца з такой катэгорыяй, як народ, што ўплывала на адметнасць мастацкага адлюстравання гэтага найбольш шматлікага сацыяльнага пласта. Сярод змешчаных у «Каляднай пісанцы» твораў верш «Мужыцкая доля» найбольш падыходзіць да такой вобразнай характарыстыкі, як рупар ідэй свайго часу.

Вынікі і іх абмеркаванне

У 1918 г. у Вільні А. Луцкевіч апублікаваў зборнік «Нашы песняры. Літаратурна-сацыяльныя нарысы», у якім вызначыў прадстаўнікоў беларускага літаратурнага парнаса пачатку XX ст. Асобныя персаналіі былі прысвечаны Якубу Коласу, Янку Купалу, Цішку Гартнаму, Максіму Багдановічу, Алёйзіі з Пашкевічаў Кейрысвай (Цётцы), Канстанцыі Буйло і Змітраку Бядулю. У артыкуле, прысвечаным Цётцы, аўтар падаў кароткія біяграфічныя звесткі «гэтай першай беларускай паэткі і пісьменніцы» [2, с. 63], падзяліў яе творчасць на два перыяды: рэвалюцыйны (1905–1906 гг.) і пострэвалюцыйны (час палітычнай рэакцыі), калі творчасць Цёткі знаходзіць «новую дарогу... індывідуальных перажыванняў, звязаных вельмі крэпка з усім беларускім рухам»² [2, с. 64], адзначыў «сум і безнадзейнасць» яе позніх апаваднанняў. А. Луцкевіч не толькі падкрэсліў самаахвярную адданасць Цёткі ідэі нацыянальнага адраджэння, але і адзначыў эмацыянальнасць і імпульсіўнасць тэмпераменту паэткі: «...для гэтай невялікай жмені людзей, каторыя *тварылі* беларускую ідэю, справа беларуская становіла быццам інтэгральную, неаддзялімую часць іх душы. Як усе натуры, каторыя працуюць парывамі – выбухова, Цётка *пачынала* пісаць многа, але *даводзіла да канца* толькі нязначную частку распчатых прац. Ды ў гэтым адыграла сур’ёзную ролю яе хвароба – сухоты, з каторай нашай пяснярцы даводзілася змагацца пры вельмі цяжкіх варунках» [2, с. 64]. Назваўшы Цётку выдатнай грамадскай работніцай і пясняркай, якая «пакінула даволі багатую літаратурную спадчыну ў рукапісах» [2, с. 67], віленскі крытык, які, відавочна, не прэтэндаваў на ролю гісторыка літаратуры, закранаючы пытанні псіхалогіі творчасці, схільны быў тлумачыць пэўныя заганы эмацыянальным складам і хранічнай хваробай пісьменніцы.

У 1920-я гг. артыкул А. Луцкевіча стаў асноўнай крыніцай для наступных папулярызатараў і даследчыкаў біяграфіі і творчасці Цёткі. І Я. Карскі ў «Беларусах» (т. 3, кн. 3, 1922), і М. Гарэцкі ў розных выданнях «Гісторыі беларускае літаратуры» (1920–1924), і М. Пятуховіч у «Нарысах гісторыі беларускай літаратуры» (Ч. 1. «Агляд літаратурна-ідэалагічных плыней XIX і пачатку XX в.», 1928) лічылі абавязковай спасылку на кніжку А. Луцкевіча «Нашы песняры».

Я. Карскі, адзначыўшы, што Алаіза Пашкевіч выступала ў друку пад рознымі псеўданімамі і ананімна, прывёў вядомую яму бібліяграфію публікацый беларускай пісьменніцы. Ён таксама не проста звярнуў увагу на генетычную сувязь спадчыны Цёткі з літаратурным даробкам Мацея Бурачка (Францішка Багушэвіча), але і паспрабаваў пазначыць кропкі судакранання твораў паэтэсы з рускай класікай. Так, адлюстраванне тэмы чужыны ў вершах Цёткі ён звязваў з ідэяй, заключанай у афарызме «И дым Отечества нам сладок и приятен» з камедыі Аляксандра Грыбаедава «Гора ад розуму», таксама канстатаваў ідэйную сугучнасць верша Алаізы Пашкевіч «Грайка» і вядомай элегіі Аляксандра Пушкіна «Брожу ли я вдоль улиц шумных...». Характарызуючы творы перыяду рэвалюцыі 1905 г., Я. Карскі палічыў іх далёкімі ад паэзіі, бо яны наўпрост адлюстроўвалі рэаліі тагачаснай рэчаіснасці: «Уласна паэзіі як выразніцы жыцця ў вобразах тут мала: тут больш вершаваныя рэаліі аб тым, што тады адбывалася...» [4, с. 439]. Гэта думка па-рознаму вар’іравалася і ў пазнейшых публікацыях. Нарэшце, нягледзячы на немалалікасць выразных паланізмаў у Цётчынай паэтычнай мове, досыць нечаканай выглядае наступная высокая ацэнка Я. Карскага: «Наш аўтар добра валодае беларускай мовай» [4, с. 439].

¹ Тут і далей пераклад наш. – І. З., Д. К.

² Тут і далей цытаты прыводзяцца з захаваннем моўных асаблівасцей арыгінала. – І. З., Д. К.

Не прэтэндуючы на канцэптуальнасць вывадаў, аўтар манаграфіі «Беларусы», дзякуючы свайму высокаму навуковаму аўтарытэту ў сучаснікаў, пацвердзіў выключнасць месца і ролі пісьменніцы ў літаратурным працэсе пачатку XX ст. Пры гэтым Цётка пазіцыянавалася не проста як арыгінальны майстар мастацкага слова, але і як вядомы рэвалюцыйны дзеяч 1905 г., што істотна паўплывала на асаблівасці рэцэпцыі яе асобы і творчай спадчыны ў савецкай гістарыяграфіі.

У «Гісторыі беларускае літаратуры» М. Гарэцкага таксама прынцыпова канстатавалася: «На літаратурную беларускую ніву прыйшла Цётка як рэвалюцыянерка. У першым часе творчасці яна пісала на палітычныя тэмы, ярка малюючы падзеі рэвалюцыі» [5, с. 290]. Ідучы ўслед за А. Луцкевічам, аўтар не толькі падкрэсліў актыўную працу пісьменніцы ў «Нашай долі» і «Нашай ніве», але і падзяліў яе творчасць на «дзе галоўныя часткі: першы час – рэвалюцыйны (1905–1906 гг.) і другі час – чыста нашаніўскі (да смерці)» [5, с. 289]. Літаратурна-духоўная сувязь з творчасцю Францішка Багушэвіча, бескампрамісны рэвалюцыйны пафас, патрыятычныя і прыродаапісальныя матывы, жаночая і дзіцячая праблематыка пры агульнай эвалюцыі да большай засяроджанасці на ўласных перажываннях – усё гэта не абмінуў увагай М. Гарэцкі як аўтар падручніка для школ. Раздзел «Навейшая літаратура» меў у параўнанні з артыкулам А. Луцкевіча «Нашы песняры» сваю лагічную спецыфіку ў чарговай прапанаваных персаналій: Францішак Багушэвіч, Ян Неслухоўскі, Карусь Каганец, Ядвігін Ш., Цётка, Якуб Колас, Янка Купала, Алесь Гарун, Максім Багдановіч, Змітрок Бядуля. Крытык А. Адамовіч, аўтар першай «спробы манаграфіі аб творчасці» М. Гарэцкага (1928), сведчыў, што «Гісторыя беларускае літаратуры» ганілася «на ўсе лады», але паколькі гэтаму падручніку не было альтэрнатывы, то крытыка «ў васнову ўсіх бадай даследзін у галіне нашае літаратуры паклала ўсё-ткі яго» [6, с. 34]. Ва ўсякім разе, у «Гісторыі беларускае літаратуры» М. Гарэцкага для масавага чытача быў прапанаваны нестандартны і сімпатычны вобраз «чулай жанчыны-сацыялісткі» [5, с. 293], якая не па каноне не абмежавалася «багушэвіцка-нашаніўскай засяроджанасцю на “мужыку”» [6, с. 1187].

У канцы 1920-х гг. у літаратуразнаўчых працах усё большую вагу набывае вульгарна-сацыялагічная метадалогія, што навязвала сацыялагічны схематызм, прысутнасць якога адчуваецца ў першай частцы «Нарысаў гісторыі беларускай літаратуры» М. Піятуховіча. У іх адчувальна і тое, што змест грунтаваўся на лекцыйным курсе, які аўтар чытаў студэнтам БДУ. М. Піятуховіч імкнуўся стварыць інтрыгу, што пацвярджае першы сказ, прысвечаны Цётцы: «Ужо самае жыццё пясняркі прадстаўляе вялікую цікавасць» [7, с. 123]. Аднак ніякіх новых біяграфічных звестак аўтар не прыводзіць і спрабуе зацікавіць чытача іншым спосабам: «Узятая ў цэлым, творчасць паэтэсы прадстаўляе сабою непасрэдна адбітак яе асобы. У гэтай асобе сумяшчаліся два пачаткі: з аднаго боку, у ёй яскрава выяўлены былі загартаванасць волі, энэргія ды імкненне да барацьбы, з другога боку, у яе грудзёх білася пшчотнае, мяккае сэрца жанчыны, спараджаўшае сабою нахіл да ідыліі, ціхі смутак па асабістай шчасцю» [7, с. 124]. М. Піятуховіч выразна дыферэнцыруе постаці лірычных герояў зборнікаў Цёткі: «Хрэст на свабоду» – гэта закуты ў браню барацьбіт, «Скрыпка беларуская» – сентыментальны вясковы заможны жыхар. У той час усё больш набывала пашырэнне ідэя пра псіхадэалогію прадстаўнікоў класа ці пэўнай сацыяльнай групы, якая нібыта татальна ўплывае на творчасць пісьменнікаў, навязваючы ім ледзь не ўсё, ад тэматыкі да ўжыванай лексікі. Невыпадкова М. Піятуховіч адзначаў: «Можа, у гэтай сувязі Цёткі пераважна з заможнай часткай насельніцтва і хаваюцца вызнакі ідылічна-эстэтычнага кірунку яе паэзіі: і беларуская прырода, і самы побыт селяніна бяруцца ёй галоўным чынам у іх дадатных адзнаках характа і маляўнічай колёрытнасці...» [7, с. 131]. Даследчык сакраментальна характарызуе Цётку не толькі як палкую патрыётку Беларусі, але і, дзякуючы яе сацыяльным сімпатыям, як «сапраўдную народніцу», усе думкі якой «накіраваны на тое, каб палепшыць дабрабыт селяніна» [7, с. 133]. Не пазбег М. Піятуховіч і супярэчлівых сцвярджэнняў і вывадаў: з аднаго боку, ён дэкларуе, што «нават у часы рэакцыі Цётка ніколі не даходзіла да абсалютнай роспачы» [7, с. 133], з іншага – канстатуе, што ў мастацкай прозе апошніх гадоў «праходзіць адна гэта тэма душэўнага адзіноцтва і сіроцтва» [7, с. 137], якая, на думку аўтара, з’яўляецца аўтабіяграфічным элементам. Малюючы літаратурны партрэт Цёткі, М. Піятуховіч не пазбыўся спакусы ў заключэнні акрэсліць творчую эвалюцыю пісьменніцы ў кідкіх метафарычных вобразах птушак: «Гордая арліца, узьмятнуўшая сваімі скрыдламі ў блакітную высь рэвалюцыйнага ідэалу, абарачаецца, нарэшце, у нудную чайку, якая стогне і енчыць перад бурай...» [7, с. 138]. У цэлым М. Піятуховіч не толькі паўтараў вядомыя факты, але і паспрабаваў зірнуць на жыццё і творчасць Цёткі з новых сацыялагічных і ідэйна-эстэтычных пазіцый.

У 1929 г. распачалася барацьба з так званым беларускім нацыянал-дэмакратызмам, якая хутка набыла рысы шырока арганізаванай кампаніі. А. Луцкевіч слухна пісаў пра яе наступствы: «У выніку гэтага аказаліся аканчальна дабітымі ўсе беларускія культурныя ўстановы, пазбаўленыя працаўнікоў, павысланых у 1930 г. у глыб Расеі» [2, с. 286]. Ацэнкі М. Гарэцкага, М. Піятуховіча і нават Я. Карскага хутка пачалі лічыцца неактуальнымі, а частку і шкоднымі. А. Адамовіч так характарызаваў той перыяд: «...пакуль нарэшце ўсё не аціхла, і ў галіне гісторыі беларускай літаратуры аціхла аж на доўгія гады. Праўда, некаторыя практыкаванні ў гэтай галіне часам адбываліся, але ня вышэй як на школьна-

падручнікавым узроўні дый таго адценьня, якое пасля дастала й цяпер захоўвае нат афіцыйную характарыстыку “вульгарызатарства” (Бэндэ, Кучар). Новыя подступы да гісторыі беларускай літаратуры, больш ці менш навуказгодныя, пачаліся ў Савецкай Беларусі пакрысе адно перад пачаткам II сусветнай вайны...» [6, с. 1139].

Для прыкладу, «школьна-падручнікавы» ўзровень 1933 г. адлюстраваны ў хрэстаматыі для сярэдняй школы – яе складальнікам быў Л. Бэндэ, які нават змясціў уласнае прозвішча на вокладцы выдання. Ён так характарызаваў творчы шлях пісьменніцы: «Пачынаючы з 1904 г., Цётка прымае ўдзел у дробнабуржуазнай рэвалюцыйнай арганізацыі “Беларуская сацыялістычная грамада”. Пасля разгрому рэвалюцыі 1905 г. падпала пад уплыў рэнэгацкай інтэлігенцыі, і месца рэвалюцыйных матываў, якія характэрны былі для першых (1905–1906) год яе творчасці, занялі матывы ўпадку, дробнабуржуазнага распаду і рэнэгацтва ад рэвалюцыі. У часе імперыялістычнай вайны, захопленая шавіністычнымі настроямі, пайшла работаць сястрой міласэрдыі і, заразіўшыся тыфусам, памёрла ў 1916 г.» [8, с. 146]. Адным словам, для школьнікаў малявалася эскізнае і малапрыватнае творчае аблічча дробнабуржуазнай паэткі-рэвалюцыянеркі.

Аднак своеасаблівым падвядзеннем вынікаў рэцэпцыі творчасці Цёткі ў першай трэці XX ст., сапраўдным дакументам няпростай эпохі 1930-х гг. можна лічыць першае выданне твораў пісьменніцы. Зборнік «Творы Цёткі (Алаізы Пашкевіч)» пабачыў свет у Мінску ў выдавецтве Беларускай акадэміі навук у 1934 г. Паводле зместу выданне складаецца з наступных структурных частак: звароту-каментарыя «Ад Інстытута літаратуры і мастацтва Беларускай акадэміі навук», напісанай аспірантам інстытута М. Пятровічам прадмовы, прысвечанай характарыстыцы асобы і творчасці пісьменніцы, трох раздзелаў – «Вершы», «Проза», «Рознае», у якіх былі надрукаваны 34 творы пісьменніцы, і каментарыяў «Увагі да твораў Цёткі», з якіх вынікае, што шэсць вершаў («Лета», «Вера беларуса», «Мужык не змяніўся», «На чужой старонцы», «Восень», «Наш палетак»), хоць і былі заяўлены ўкладальнікамі, але ў зборнік не ўвайшлі, верагодна, па прычыне неадназначнасці іх ідэйна-змястоўных характарыстык. У звароце паведамлялася: «Гэтае выданне, якое мае на мэце задаволіць патрэбы навукова-даследчага і навучальнага характару, падрыхтавалася да друку брыгадай Інстытута ЛіМ у складзе акадэміка І. І. Замоціна і навуковага супрацоўніка А. Кучара (падбор, падрыхтоўка, праверка і рэдагаванне тэксту твораў). Апрача таго, у абгаварэнні паасобных рэдакцыйных пытанняў прымаў удзел вучоны спецыяліст ***»³ [9].

З’яўленне ў выданні звароту «Ад Інстытута літаратуры і мастацтва Беларускай акадэміі навук» трэба разглядаць як драматычную спробу пошуку сапраўднымі вучонымі (І. Замоціным, М. Пятровічам) кампрамісу з ваяўнічымі ідэалагічнымі рэаліямі дня, якія ўладна навязвалі вульгарна-сацыялагічныя ацэнкі. Відавочна, што ўкладальнікі выдання імкнуліся нейкім чынам дыстанцыравацца ад наўпроставых абвінавачванняў на адрас пісьменніцы. У пэўнай ступені як іх кампраміснае рашэнне ўспрымаюцца канстатацыі, што ў надрукаваных у зборніку творах Цёткі сустракаюцца і элементы буржуазнага гуманізму, і ідэалізацыя ўласніцкай сялянскай гаспадаркі, і проста нацыяналістычныя погляды, але «ўсё гэта падвергнута адпаведнай крытыцы ў прадмове, якая дадаецца да гэтага зборніка» [9, с. 6]. Мабыць, укладальнікі спадзяваліся, што дапытлівы чытач зразумее іншароднасць прадмовы, неадпаведнасць яе зместу самім мастацкім і публіцыстычным тэкстам пісьменніцы.

Прадмова ўяўляла сабой адметны абвінавачны акт, у якім Цётцы, як дробнабуржуазнай пісьменніцы, пасля паразы рэвалюцыі 1905 г. інкрымінаваліся наступныя злачынствы: «канчаткова скацілася на пазіцыі буржуазнага нацыяналізма, – да фаталізма, да містыкі і папоўшчыны», «прапаведвае цемру і мракабессе», яе «не цікавяць больш сацыяльныя праблемы грамадства», «яна хоча стварыць ілюзію, што адгароджваецца ад грамадскага жыцця і кліча замкнуцца ў сабе», «прадстаўляе рэвалюцыю, як стыхійнае паўстанне народу, а не як арганізаваную класавую барацьбу пад кіраўніцтвам пролетарыята і яго авангарда (партыі бальшавікоў. – І. З., Д. К.)», «згубіла перспектывы» і «грала нацыяналістычныя мелодыі да буржуазіі», «вынікаў сваёй работы яна не бачыла і ўсю віну складвала на людзей, якіх ужо стала ненавідзець», «бунтуе супроць усіх людзей, бо яны не прызналі яе за свайго “правадыра”, яна не хоча нават быць сярод людзей, якія ёй абрыдалі», «не адкрывала, а закрывала вочы працоўным сялянам на рэчаіснасць, на сапраўдныя прычыны эксплуатацыі і прыгнечання» і інш. Такія ацэнкі стваралі вообраз паэткі не проста як мізантропа, а нейкай амаральнай індывідуалісткі, якая свядома хавае праўду ад абяздоленых, па сутнасці сваёй, з’яўляецца «пачварай» у сацыяльнай рэчаіснасці.

Падводзячы вынікі, М. Пятровіч не проста паўтараў, але развіваў і даводзіў да абсурду, падкрэслім, модныя тады вывады Л. Бэндэ: «Такім чынам, шлях пісьменніцы такі: ад “Хрэст на свабоду”, дзе яна

³ Тут і на тытульнай старонцы асобніка з Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, дзе пазначалася «Пад рэдакцыяй Акад. *** і Ал. Кучара», фігуруе старанна замазанае чарнілам прозвішча М. Пятровіча. Вызначыць дакладна, калі было выкраслена прозвішча вучонага з выдання твораў Цёткі 1934 г., досыць складана. Ва ўсякім разе, загання практыка выкасоўвання імёнаў дыскрэдытаваных дзеячаў была вельмі пашыранай у савецкі перыяд. У электронным каталогу Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі цяпер фігуруе такая, трэба думаць, кампрамісная, бібліяграфічная пазіцыя: Творы Цёткі (Алаізы Пашкевіч) : вершы, проза і рознае / пад рэд. І. І. Замоціна, А. Кучара. Мінск : Выд-ва Бел. акад. навук, 1934. 92 с.

заклікае знішчыць пакуту, здабыць свабоду, да зацвярджэння пакут сялянства; ад барацьбы з царызмам праз бунтарства да песімізма, да пакоры, да буржуазнага нацыяналізма; ад патрабавання культуры для шырокіх мас сялянства – да зацвярджэння цемры і нарэшце ад любові к прыгнечаным да нянавісці к людзям, да вузкай індывідуальнай замкнёнасці. Такі шлях дробна-буржуазнай пісьменніцы выразна ілюструе нядоўгавечнасць, крах дробна-буржуазнай рамантычнасці» [10, с. 20]. Сацыялагізаваныя, але вонкава не цалкам беспадстаўныя ацэнкі, якія абапіраліся на асобныя вывады А. Луцкевіча, М. Гарэцкага, Я. Карскага і асабліва М. Пятуховіча, адпавядалі духу псеўдаканцэптуалісцкіх 1930-х гг. Аднак, хоць паводле канцэпцыі Пятровіча, творчасць Цёткі паўставала ў класава і партыйна варожым абліччы да бальшавіцкай ідэалогіі і рэжыму, такім гранічна сацыяльна схематызаваным і дагматычным вывадам аспіранта былі накіраваны сапраўдныя нядоўгачасовасць і крах.

Ужо ў 1940 г. таленавіты літаратуразнаўца Л. Бараг, пішучы пра Цётку ў зборніку артыкулаў па беларускай літаратуры, адрасаваным настаўнікам, палемічна падкрэсліваў: «Цэлы рад матываў і вобразаў вершаў Цёткі атрымаў далейшае развіццё ў дарэвалюцыйных паэтаў. <...> Не ў меншай ступені збліжаюць Цётку з лепшымі прадстаўнікамі сучаснай ёй беларускай дэмакратычнай паэзіі і тэмы матывы яе вершаў, якія гучэлі ў паэзіі яшчэ да яе. Напрыклад, вершы Цёткі аб жаночай і сіроцкай долі вельмі блізка стаяць да вершаў Купалы... З сказанага можна заключыць, што пры ўсіх сваіх супярэчнасцях і хістаннях Цётка прымыкае да рэвалюцыйна-дэмакратычнай лініі ў дарэвалюцыйнай беларускай літаратуры і па напрамку, характару сваёй паэзіі з'яўляецца блізкай такім пісьменнікам, як Янка Купала і Якуб Колас. Цётка займае ў гісторыі беларускай літаратуры сваё пэўнае месца, як адна з пачынальніц палітычнай беларускай паэзіі, як паэтэса, якая сцвярджала ў беларускай літаратуры матывы дэмакратычнага гуманізма» [11, с. 16]. У артыкуле Л. Барага прэваліруе відавочнае імкненне аспрэчыць і адкінуць вульгарна-сацыялагічныя ацэнкі творчасці Цёткі. У тагачаснай практыцы нават звычайная змена азначэння давала вельмі многа: буржуазны гуманізм разглядаўся са знакам «мінус», а дэмакратычны гуманізм – са знакам «плюс». Да асабліва модных тады эмблематычных намінацый трэба залічыць выраз «адна з пачынальніц палітычнай беларускай паэзіі». З публікацыі Л. Барага пачынае праяўляць сябе тэндэнцыя называць імя Цёткі побач з імёнамі Янкі Купалы і Якуба Коласа.

У пачатку 1940-х гг. было прынята рашэнне рэабілітаваць асобу Цёткі і разглядаць яе творчую спадчыну як з'яву прагрэсіўную, лаяльную да бальшавіцкай ідэалогіі. У гэтым пераконваюць апублікаваныя амаль адначасова ў газетах «Літаратура і мастацтва», «Звязда» і «Советская Белоруссия» артыкулы трох літаратуразнаўцаў, прымеркаваныя да юбілею з нагоды смерці пісьменніцы: «Паэзія Цёткі: к 25-годдзю з дня смерці» [12], «Алаіза Цётка (да 25-годдзя з дня смерці)» [13] Л. Барага і М. Ларчанкі, тагачасных супрацоўнікаў Інстытута мовы, літаратуры і мастацтва АН БССР, і артыкул дырэктара гэтай навуковай установы В. Барысенкі «Эл. Тётка (к 25-летию со дня смерти)» [14], апублікаваны на старонках газеты «Советская Белоруссия», органа ЦК і Мінскага абкама КП(б)Б. Канечне, далучэнне ў назве імені ці ініцыяла да псеўданіма выглядала нязвыкла, але галоўнае ва ўсіх тэкстах, асабліва ў тэксе кіраўніка акадэмічнага інстытута В. Барысенкі, заключалася ў апалагетычным пафасе ў адносінах да пісьменніцы. «Бадзёры настрой, рэвалюцыйныя матывы ў творчасці паэтэсы апошніх гадоў яе жыцця прыглушаюцца. Крытычная заостранасць яе вершаў слабее, абагульняючая сіла яе паэтычных вобразаў значна зніжаецца. Палкія заклікі да рэвалюцыйнай актыўнасці змяняюцца сузіральна-элегічнымі адносінамі да рэчаіснасці і заклікамі да культурніцтва. Усё, нават тое нямногае, што створана пісьменніцай у апошнія гады яе жыцця, гаворыць аб тым, што Цётка ў найбольш неспрыяльны перыяд сваёй творчасці не здраджвала рэалізму і заставалася на дэмакратычных пазіцыях. <...> У беларускую літаратуру Цётка прынесла сваю сістэму паэтычных вобразаў, своеасаблівы паэтычны стыль. Яе творчасць прасякнута высакароднымі ідэямі служэння Радзіме і любоўю да народа, мае аб'ектыўна пазнаваўчае і выхаваўчае значэнне для нашага часу» [14], – вось такія на першы погляд агульныя фразы не толькі сведчылі аб поўнай «рэабілітацыі» Цёткі, але і абгрунтоўвалі актуальнасць чарговага выдання яе творчай спадчыны са значна больш адэкватнай прадмовай.

У Дзяржаўным выдавецтве БССР 2 красавіка 1941 г. былі падпісаны да друку «Выбраныя творы» Цёткі. Тыраж склаў 6 тыс. экзэмпляраў. Аўтарам прадмовы «Цётка (Алаіза Пашкевіч)» і, верагодна, укладальнікам кнігі стаў М. Ларчанка, які, нагадаем, у той час працаваў старшым навуковым супрацоўнікам Інстытута мовы, літаратуры і мастацтва АН БССР. У параўнанні з выданнем 1934 г., якое, дарэчы, змяшчала 34 творы, пры захаванні чарговасці іх размяшчэння, былі дададзены тэксты 8 вершаў («Вам суседзі», «Вера беларуса», «Наш палетак», «Мужык не змяніўся», «З чужыны», «На чужой старонцы», «Лета», «Восень»), але выдалена апавяданне «Зваротлівы», у якім намаляваны далёка не адназначны вобраз героя-беларуса. Другое выданне зборніка «Выбраных твораў» Цёткі змяшчала 41 тэкст пісьменніцы ў раздзелах «Вершы» (1905–1914) і «Аповяданні» (1906–1914). М. Ларчанка пісаў у прадмове: «На грэбнях... хваль вялікай вызваленчай барацьбы першымі ўзняліся нашы народныя паэты Янка Купала і Якуб Колас. У гэты ж час смела выступіла на літаратурную і палітычную арэ-

ну таленавітая паэтэса і пісьменніца, рэволюцыйнерка-дэмакратка Цётка (Алаіза Пашкевіч) з сваімі зборнікамі вершаў “Хрэст на свабоду” і “Скрыпка беларуская”. Янка Купала, Якуб Колас, а разам з імі і Цётка, развіваючы паэтычныя прынцыпы крытычнага рэалізма, паклалі слаўны пачатак новаму рэволюцыйна-дэмакратычнаму перыяду ў гісторыі беларускай літаратуры» [15, с. 3]. Такім чынам, Купала, Колас і Цётка абвешчаліся пачынальнікамі беларускай рэволюцыйна-дэмакратычнай літаратуры, а 1941 г. варта лічыць пераломным у працэсе рэцэпцыі творчай спадчыны пісьменніцы ў айчынным літаратуразнаўстве. Праўда, у сувязі з тым што кніга была выдадзена непасрэдна перад пачаткам вайны, яна не набыла належнага розгаласу. Яе асобнік у Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі з’явіўся толькі пасля нашага запыту і, відавочна, па кнігаабмене, бо мае штамп Латышскай дзяржаўнай бібліятэкі.

Адна з першых пасляваенных публікацый, прысвечаных Цётцы, належыць М. Клімковічу, роля і значэнне літаратуразнаўчай і крытычнай дзейнасці якога застаюцца недаацэненымі і вымагаюць асобнага манаграфічнага даследавання. Яго апублікаваны ў 1946 г. артыкул «Першая беларуская паэтэса» меў прынцыповае значэнне. Інсінуацыі М. Пятровіча, названыя «агульна-прынятай у нашай прасталінейнай крытыцы» [16, с. 125] думкай, былі аргументавана аспрэчаны, хоць прозвішча іх аўтара нават не называлася М. Клімковічам, які рэзюміраваў: «Яна была палымным патрыётам свайго народу, без нацыяналістычнай абмежаванасці і вузкага этнаграфізма, і мае права быць пастаўленай, як актыўны рэволюцыйны дзеяч у першай народнай рэволюцыі на Беларусі, поруч з Янкам Купалам і Якубам Коласам. Усё гэта робіць большасць твораў Цёткі нашай класічнай спадчынай, вартай дасканалага вывучэння не толькі ў разрэзе гісторыі беларускай літаратуры, але і ў разрэзе гісторыі літаратурнага народаў СССР» [16, с. 132]. Такім чынам, М. Клімковіч не толькі залічыў спадчыну пісьменніцы да нацыянальнай класікі, але і назваў яе здабыткам шматнацыянальнай савецкай літаратуры.

У гэты ж перыяд, жывучы ў Ленінградзе, да вывучэння біяграфіі і творчасці Цёткі звярнуўся Л. Бэндэ, які засведчыў сваё імкненне «перапрафіліравацца» з прынцыповага крытыка ў літаратуразнаўцу з крыніцазнаўчымі зацікаўленнямі. Менавіта яму належаць публікацыі, у якіх істотна пашыралася крыніцазнаўчая база цётказнаўства [17; 18]. У Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва ў так званым фондзе Бэндэ захоўваецца шмат цікавых і вартых апублікавання дакументаў. Непасрэдна датычацца тэмы нашай гаворкі і праліваюць святло на некаторыя вельмі важныя акалічнасці два дакументы, надрукаваныя на машынцы і адрэдагаваныя аўтарам. Гэта ліст Л. Бэндэ галоўнаму рэдактару Дзяржаўнага выдавецтва БССР М. М. Клімковічу ад 5 красавіка 1947 г. і прапанаваны ім жа варыянт тэксту «Ад выдавецтва» да чарговага (трэцяга) пашыранага і ўдасканаленага (з даціроўкай) зборніка твораў Цёткі. Прыкладзём гэтыя дакументы цалкам для ілюстрацыі пісьмовай культуры адрасанта.

Глыбока паважаны Міхаіл Мікаевіч!⁴

*Пасылаю Вам зборнік «Выбраныя творы Цёткі». Слова «Выбраныя» патрэбна выкінуць і аста-
віць проста «Творы». Гэта будзе адпавядаць сапраўднасці. Дадаў шэсць вершаў /191 радок/ і два апа-
вядання: «Гутарка асоту з крапівою» і «Зваротлівы». Апошнія дзве рэчы не паспеў перадрукаваць,
вышлю праз тры дні.*

*Усе творы правяраны, выкінутыя радкі адноўлены. Даты пастаўлены пад кожным творам. Мер-
каванне аб парадку раскладання твораў у кніжцы – даю ў сваім праэкце зместа. Калі згодны, то няхай
хлопцы раскладуць у такім парадку. У гэтым разе патрэбна мяняць лічбы уваг. Пасылаю таксама
праэкт заўвагі «Ад Выдавецтва». Думаю, што трэба даць нешта у такім родзе.*

*Прадмову Хлебцэвіча⁵ ніякім выпадку друкаваць нельга, сорамна будзе нам усім калі надрукуеце
зборнік з такой прадмовай.*

*Наложэнным плацежом паслаў Вам кнігі, хутка атрымаеце, але не сварыцеся на мяне, калі многа
прыдзеца плаціць.*

*Шчыра вітаю Сцепана Казіміравіча⁶, тав. Бурносава⁷, Татура⁸ і ўсіх Вас. Перадавай прывітанне
жонцы і Гурскім⁹.*

Будзь здароу і бадзеры

/Бэндэ/

7 красавіка 1947 г.

Ленінград¹⁰

⁴Відавочна, з-за памылкі друку (у імені па бацьку выпаў склад ла) у каталогу архіва паўстала няправільнае вызначэнне адрасата: «Пісьмо Л. А. Бэндэ да М. Мікаевіча ад 06.04.1947 г.»

⁵Хлебцэвіч Яўген Іванавіч (1884–1953) – бібліятэказнавец, бібліёграф, літаратуразнавец, аўтар артыкула пра Цётку, надрукаванага ў часопісе «Полымя» ў 1924 г.

⁶Ідэнтыфікаваць названую асобу пакуль не атрымалася.

⁷Бурносаў Васіль Емяльянавіч (1914–1984) працаваў рэдактарам у Дзяржаўным выдавецтве БССР.

⁸Татур Мікалай Ігнатавіч (1919–2001) працаваў рэдактарам і загадчыкам рэдакцыі мастацкай літаратуры ў Дзяржаўным выдавецтве БССР.

⁹Гурскі Ілья Данілавіч (1899–1972) – у той перыяд рэдактар часопіса «Беларусь».

¹⁰Беларус. дзярж. арх.-музей літ. і маст-ва (БДАМЛіМ). Ф. 66. Воп. 1. Спр. 71. Арк. 1.

АД ВЫДАВЕЦТВА

Новае выданне твораў Алаізы Пашкевіч /Цёткі/, у параўнанні з усімі папярэднімі выданнямі, з'яўляецца найбольш поўным дасканалым. Апрача вядомых чытачу па ранейшым зборнікам твораў Цёткі, у гэтае выданне ўключана тры вершы паэтэсы – «Мужыцкая доля», «Музыкант Беларускі» і «Адкрыў, пані», якія дагэтуль былі невядомы. У гэтае выданне таксама ўключана тры вершы і адна прэзідэнтская байка Цёткі, якія ўпершыню былі надрукаваны ў яе кніжцы «Першае чытанне для дзяцей беларусаў» (1906 г.)¹¹.

Надрукаваныя тут творы падзелены на два раздзелы – вершы і аповяданні і ў кожным раздзеле раскладзены ў хроналагічным парадку. Усе вершы і аповяданні, якія увайшлі ў дадзены зборнік, нанова правяраны па першым выданні, а дзе магчыма было, па аўтаграфам паэтэсы. Выкінутыя ў папярэдніх выданнях Акадэміі Навук БССР і Дзяржаўнага выдавецтва асобныя радкі з некаторых вершаў адноўлены. Усе творы датаваны.

Робота па адысканню названых вышэй твораў, дапаўненне зборніка, а таксама праверка і рэдагаванне тэкстаў праведзена Л. А. Бэндэ. Ен-жа зрабіў і даціроўку амаль усіх твораў, надрукаваных у гэтым зборніку. Абгрунтаванне дат дано ў яго кніжцы «Жыццё і творчасць Цёткі», якая выдаецца ў друку¹².

Такім чынам, са зместу гэтых дакументаў вынікае, што ў першай палове 1947 г. Л. Бэндэ даслаў у Мінск у Дзяржаўнае выдавецтва БССР два рукапісы: новага трэцяга зборніка «Твораў» Цёткі і першай манаграфіі, прысвечанай жыццю і творчасці пісьменніцы. Як укладальнік зборніка і даследчык, ён прапанаваў нямаюча новаўвядзенняў і выдавецтва спадзяваўся на падтрымку і дапамогу як уплывовага М. Клімковіча, так і іншых супрацоўнікаў Дзяржаўнага выдавецтва БССР, з якімі быў асабіста знаёмы. Разам з тым у рукапісе Л. Бэндэ «Алаіза Сцяпанавна Пашкевіч (Цётка): Нарыс жыцця і творчасці» абгрунтавання і доказаў таго, што верш «Мужыцкая доля» належыць яму пісьменніцы, няма. Гэта проста неаднойчы канстатуецца як факт¹³.

У 1948 г. В. Барысенка і І. Гутараў у «Веснях Акадэміі навук БССР» апублікавалі для абмеркавання «Тэзісы па асноўных пытаннях развіцця беларускай літаратуры і мастацтва». Падраздзел тэзісаў «Дэмакратычная літаратура» V раздзела «Беларуская літаратура эпохі імперыялізма (з канца 90-х гадоў XIX стагоддзя да 1917 г.)» пачынаецца наступным сцвярджэннем: «На чале беларускай рэвалюцыйна-дэмакратычнай літаратуры як яе заснавальнікі і творцы сталі Янка Купала і Якуб Колас. Бліжэйшым іх саратнікам была паэтэса Алаіза Пашкевіч (Цётка)» [20, с. 213]. Такім чынам, у канцы 1940-х гг. ідэя, што побач з прызнанымі народнымі паэтамі варта паставіць постаць Цёткі, стала папулярнай і нават, як бачым, прапагандавалася літаратуразнаўцамі. Таму падрыхтоўка і выданне чарговага зборніка «Твораў» Цёткі востра стаяла на павестцы дня, бо выданне 1934 г. не адпавядала наяўным тэндэнцыям у літаратуразнаўчай навуцы, а на захаванасць асобнікаў выдання 1941 г., відаць, моцна паўплывала ваеннае ліхалецце.

Аднак палітычнае жыццё ў СССР развівалася па сваіх законах, часам нечакана і кардынальна ўплывала на лёсы асобных людзей. У канцы лістапада 1947 г. адбыўся чарговы пленум ЦК КП(б)Б, на якім была прынята пастанова «Аб палітычнай і ідэалагічнай рабоце КП(б) Беларусі сярод інтэлігенцыі», у якой сярод іншага канстатавалася: «Пленум КП(б)Б лічыць важнейшай палітычнай задачай партыйных арганізацый выхаванне ўсёй інтэлігенцыі БССР у духу савецкага патрыятызму, у духу савецкай нацыянальнай гордасці, разгортвання барацьбы супраць нізкапаклонства перад загінуўшымі, перад рэакцыйнай буржуазнай культурай з боку нейкай часткі інтэлігенцыі. Партыйныя арганізацыі павінны рашуча выкрываць антыпатрыятычныя і антыдзяржаўныя ўчынкі з боку асобных прадстаўнікоў інтэлігенцыі, вучыць інтэлігенцыю высока трымаць свой патрыятычны гонар» [20, с. 197]. І партыйныя арганізацыі рэспублікі хоць і не вельмі аператыўна, аднак адпаведным чынам адрэагавалі.

Вясной 1949 г. у «Веснях Акадэміі навук БССР» быў надрукаваны артыкул І. Гутарава «Супраць космапалітызма ў літаратурнай крытыцы, літаратуразнаўстве і фалькларыстыцы БССР». У ім да ліку бязродных космапалітаў, гэтай невялікай групы «адшчапенцаў-антыпатрыятаў», якія імкнуліся падарваць пачуццё савецкага патрыятызма, прынізіць нацыянальную годнасць савецкіх людзей, прымусяць згубіць пачуццё свабодалюбівай савецкай нацыянальнай гордасці тым самым няўпэўненасць у вялікую справу Леніна – Сталіна» [21, с. 32], быў залічаны і Л. Бэндэ. І. Гутараў канстатаваў: «У літаратурнай крытыцы і літаратуразнаўстве былі выкрыты антыпатрыяты-космапаліты Л. Бэндэ, Меяровіч, Гальперын, Смолкін, Кучар, якія ўсяляк прыніжалі нацыянальныя вартасці і творчую здольнасць беларускага народа, дасягненні беларускай савецкай культуры, адмаўлялі яе кроўную

¹¹ Дата ўпісана ад рукі.

¹² БДАМЛіМ. Ф. 66. Воп. 1. Спр. 71. Арк. 2.

¹³ Там жа. Арк. 15, 23, 24.

сувязь з вялікай рускай культурай, зацямнялі ўплыў на беларускую літаратуру асновапаложніка соцьялістычнай літаратуры М. Горкага. Л. Бэндэ ўзводзіў паклёп на народных паэтаў БССР Якуба Коласа, Янку Купалу. Письменніку-дэмакрату Багушэвічу прыпісаў “ваяўнічы шавінізм, ідэалізацыю і ўсхваленне каталіцызма»» [21, с. 32]. Пасля такіх жорсткіх ацэнак яго артыкулы перасталі друкавацца, нават нейтральнае згадванне прозвішча Бэндэ ў рэспубліканскай прэсе стала не проста непажаданым, а немагчымым. Ён нечакана трапіў у катэгорыю персон без будучыні, вызначэннем імёна якіх сам актыўна займаўся ў 1920–30-я гг. Зразумела, што пры наяўных акалічнасцях рукапіс яго кнігі пра Цётку не мог быць надрукаваны. Аднак «Выбраныя творы» Цёткі пабачылі свет у Дзяржаўным выдавецтве БССР у 1949 г. і хутка былі перавыдадзены там жа ў 1952 г. Рэдактарам першага выдання, падпісанага да друку 27/V.49 г., і аўтарам прадмоўнага артыкула «Цётка» для абодвух выданняў стаў М. Клімковіч. Ён выкарыстаў большасць прапаноў Л. Бэндэ, але, зразумела, што без указання імя іх аўтара. Пачынаючы з выдання 1949 г., верш «Мужыцкая доля», згодна з атрыбуцыяй Л. Бэндэ, будзе нязменна друкавацца як твор Цёткі. Маючы значны досвед у прадрукаванні ідэалагічна вывераных тэкстаў і цалкам даверыўшыся інтуіцыі Л. Бэндэ, М. Клімковіч пісаў: «Чым бліжэй надыходзіла рэвалюцыя, тым вастры ўсведамляла Цётка соцьяльную няроўнасць людзей, соцьяльную несправядлівасць ладу. У вершы “Мужыцкая доля” (1904 год) Цётка ўжо яскрава супроцьстаўляе долю малазямельнага селяніна, на полі якога не родзіць хлеб, і долю багача – памешчыка» [22, с. 25–26]. Верш, канечне, не адпавядаў бальшавіцкай сімпатыі да рэвалюцыяманіі, але быў залічаны да твораў рэвалюцыянеркі.

Аўтарства паэтки не было аспрэчана Л. Арабей у манаграфіі «Цётка (Алаіза Пашкевіч): крытыка-біяграфічны нарыс» [23, с. 65], што пабачыла свет у Дзяржаўным выдавецтве БССР у 1956 г. Дарэчы, у снежні 1956 г. Л. Бэндэ напісаў непрыхавана раздражнёную рэцэнзію на гэтую кнігу, абвінаваціў Л. Арабей у тым ліку і ў некарэктным запазычанні ідэй з артыкулаў М. Клімковіча, а біяграфічных звестак з яго (бэндэўскіх) публікацый¹⁴. Аднак і гэта не вярнула ў Беларусь імя эпатажнага крытыка ў катэгорыю людзей «з савецкай будучыняй», якія маюць права друкавацца. Заплямленага як аўтара варожых і паклёпніцкіх ацэнак, яго паслядоўна працягвалі ігнараваць у БССР. У роспачы ён нават звяртаўся па дапамогу да Петруся Броўкі. Але ў сакавіку 1957 г. атрымаў ад пісьменніка, па сутнасці, вельмі адмову і парад: «Раю табе звярнуцца з пісьмом у выдавецтва, Акадэмію, а самае лепшае, каб ты пагаварыў у нашым ЦК. Трэба, відаць, пераасэнсаваць і некаторыя свае погляды, бо калектыўная думка мае права на тое, каб да яе прыслухоўваліся. Прабач, што пішу так мала. Што больш парадзіць – не ведаю» [24, с. 65]. Л. Бэндэ аж да смерці ў снежні 1961 г. не знайшоў паразумення на радзіме і яго рэальны ўнёсак у вывучэнне біяграфіі і спадчыны Цёткі, дацёроўку яе твораў, кампануюку яе зборнікаў дагэтуль не даследаваны.

У 1971 г. у манаграфіі «Беларускі літаратурна-грамадскі рух у Пецярбурзе» Р. Семашкевіч, спаслаўшыся на кнігу А. Станкевіча «Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення» (Вільня, 1935), першым паставіў пад сумненне слушнасць бэндэўскай атрыбуцыі верша «Мужыцкая доля» [25, с. 94]. Тым не менш гэтае пытанне заставалася па-за ўвагай даследчыкаў і публікатараў тэкстаў доўгія тры дзесяцігоддзі. У наступны раз засяродзілася на акрэсленай праблеме І. Багдановіч у даследаванні «Авангард і традыцыя: беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння» (2001). Навукоўка акрэслівае наяўную парадаксальную сітуацыю: «З імем Адама Станкевіча звязана і яшчэ адна акалічнасць у справе выдання творчай спадчыны Цёткі. Так, верш «Мужыцкая доля», які прыпісваецца паэтцы, пачаў друкавацца без агаворак і каментарыяў як яе ўласны твор, бадай, ва ўсіх выданнях. Гэты верш уваходзіў у знакамітае нелегальнае выданне газеты “Свабода”, здзейсненае “Кругам беларускай народнай прасветы”, увесь тыраж якой быў, як вядома, канфіскаваны паліцыяй. А. Станкевіч у сваёй кнізе “Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення”, спасылаючыся на пісьмо В. Іваноўскага, аднаго з ініцыятараў і ўдзельнікаў выдання, падрабязна апісваў яго змест і ўказаў, што аўтарам верша “Мужыцкая доля” «быў хлапец з Радашковіч, тады фельчар у Калінкінскай бальніцы ў Пецярбургу. Прозвішча гэтага хлапца праф. В. Іваноўскі ўжо не помніць». Гэтую акалічнасць заўважыў Р. Семашкевіч і падкрэсліў у сваім даследаванні, аднак яна ніяк не адбілася ў наступных выданнях і інтэрпрэтацыях твораў Цёткі» [26, с. 118–119]. Далей І. Багдановіч падтрымлівае гіпотэзу аўтарства, вылучаную В. Іваноўскім: «Вядома, што паэтка любіла падпісваць свае творы мужчынскім прозвішчам. Думаецца, аднак, што Банадысь Асак не з шэрагу яе псеўданімаў і належыць іншай асобе, сапраўды таму ж невядомаму «хлапцу з Радашковіч», які мог бы застацца ў гісторыі беларускай літаратуры аўтарам аднаго знакамітага верша, як, напрыклад, Паўлюк Багрым ці таямнічы І. Стаўбун» [26, с. 119].

Праблема атрыбуцыі верша «Мужыцкая доля» трапіла ў сферу зацікаўленняў М. Хаўстовіча ў сувязі з публікацыяй у пятым томе зборніка «Даследаванні і матэрыялы: літаратура Беларусі XIX – пачатку XX стагоддзя» (Варшава, 2018) усіх матэрыялаў «Каляднай пісанкі на 1904 год». Даследчык сцвярджае:

¹⁴БДАМЛіМ. Ф. 66. Воп. 1. Спр. 234. Арк. 10.

«Доўгі час верш *Mužyckaja dola* быў па-за даробкам А. Пашкевіч. Далучылі яго да літаратурнае спадчыны Цёткі толькі ў 1960-я гг., калі навукоўцы, відаць, узялі пад увагу той факт, што твор друкаваўся колісь побач з ейным тэкстам (*Mužyk nie zmiانیўsia*), аўтарства якога бясспрэчнае, а таксама тое, што сваёй тэматыкай і праблематыкай ён вельмі блізкі да большасці вершаў паэткі. Здзейсніў гэта Уладзімір Казбярुक, надрукаваўшы твор у зборніку з серыі “Школьная бібліятэка”, аніж не тлумачачы сваю атрыбуцыю. <...> Пазней атрыбуцыю У. Казбярэка прыняў Сцяпан Александровіч: даследчык без аніякіх агавораў характарызуе верш *Mužyckaja dola* ў кантэксце ранніх твораў Гаўрылы з Полацка. Вячаслаў Рагойша на падставе падобных аргументаў спрабаваў прыпісаць Цётцы верш *Ой у полі вецер вые...*» [27, с. 311]. Сразумела, не павінна быць проста пакінута па-за ўвагай беспадстаўнасць, з якой М. Хаўстовіч усклаў адказнасць за памылковую атрыбуцыю верша «Мужыцкая доля» на У. Казбярэка.

Паводле інфармацыі В. Іваноўскага, мы ведаем пра аўтара верша наступнае: гэта малады чалавек родам з Радашковіч ці іх ваколіц, які ў перыяд, блізкі да 1903 г., працаваў фельчарам у вядомай Калінкінскай бальніцы Пецяўбурга. На сайце Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіва Санкт-Пецяўбурга¹⁵ з больш чым ста спраў нашым біяграфічным даным адпавядае ўсяго шэсць чалавек. Значыць, практычная атрыбуцыя верша «Мужыцкая доля» не з’яўляецца справай безнадзейнай. Абгрунтаванае выключэнне аднаго, хоць і вельмі арыгінальнага, верша з творчай спадчыны Цёткі ні ў якім разе не пахісне значэнне яе асобы і творчай спадчыны ў гісторыі нацыянальнага прыгожага пісьменства.

Заклучэнне

Працэс рэцэпцыі творчасці Цёткі ў айчынным літаратуразнаўстве ў першай палове XX ст. зазнаў шэраг этапаў. Прынцыповае значэнне меў артыкул А. Луцкевіча, змешчаны ў зборніку «Нашы песняры» (1918). У 1920-я гг. прадуктыўна акрэслівалася роля пісьменніцы ў літаратурным працэсе пачатку XX ст. У наступнае дзесяцігоддзе на хвалі масавых рэпрэсій супраць нацыянальна-арыентаванай інтэлігенцыі сталі прэваліраваць вульгарна-сацыялагічныя ацэнкі яе асобы і творчай спадчыны. Аднак ужо ў 1940-я гг. яны абгрунтавана былі падвергнуты крытыцы. Да вывучэння біяграфіі і творчасці пісьменніцы мелі дачыненне такія знакавыя асобы, як Я. Карскі і М. Гарэцкі, а таксама шэраг вядомых крытыкаў і літаратуразнаўцаў: М. Піятуховіч, Л. Бараг, В. Барысенка, М. Ларчанка, М. Клімковіч. Сваю адметную ролю ў працэсе рэцэпцыі асобы і творчасці Цёткі адыграў сумнавядомы Л. Бэндэ, аўтар рукапісу першай манаграфіі, прысвечанай жыццяпісу і творчасці пісьменніцы. Прапанаваўшая ім у другой палове 1940-х гг. атрыбуцыя верша «Мужыцкая доля» даўно выклікае пярэчэнні і дае надзею на выяўленне імя рэальнага аўтара гэтага арыгінальнага і адпаведнага духу часу твора.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Каваленка ВА. *Вытокі. Уплывы. Паскоранасць. Развіццё беларускай літаратуры XIX – XX стагоддзяў*. Мінск: Навука і тэхніка; 1975. 336 с.
2. Луцкевіч А. *Выбраныя творы. Праблемы культуры, літаратуры і мастацтва*. Сідарэвіч А, укладальнік. Мінск: Кнігазбор; 2006. 460 с.
3. Лотман ЮМ. *Культура і взрыв*. Москва: Гнозис; 1992. 272 с. Совместно с издательской группой «Прогресс».
4. Карский ЕФ. *Белорусы. Том 3, книга 2. Очерки словесности белорусского племени*. Вабищевич ТИ, Казбярук ВМ, Кричко ОП, редакторы. Минск: Белорусская энциклопедия имени Петруся Бровки; 2007. 704 с.
5. Гарэцкі М. *Гісторыя беларускае літаратуры*. Голуб ТС, укладальнік. Мінск: Мастацкая літаратура; 1992. 479 с.
6. Адамовіч А. *Да гісторыі беларускае літаратуры*. Мінск: З. Колас; 2005. 1464 с.
7. Піятуховіч ММ. *Нарысы гісторыі беларускай літаратуры. Частка 1: Агляд літаратурна-ідэалёгічных плыняў XIX і пачатку XX в.* Мінск: Беларускае дзяржаўнае выдавецтва; 1928. 209 с.
8. Бэндэ Л. Цётка. У: Бэндэ Л. *Літаратура. Хрэстаматыя для сярэдняй школы. Частка 1 (шосты год). Дарэвалюцыйная літаратура*. Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі. 1933. с. 146.
9. Ад Інстытута літаратуры і мастацтва Беларускай акадэміі навук. У: Замоцін П, рэдактар. *Творы Цёткі (Алоізы Пашкевіч)*. Мінск: Выдавецтва Беларускай акадэміі навук; 1934. с. 5–6.
10. Пятровіч М. Прадмова. У: Замоцін П, рэдактар. *Творы Цёткі (Алоізы Пашкевіч)*. Мінск: Выдавецтва Беларускай акадэміі навук; 1934. с. 7–17.
11. Бараг Л. Цётка. У: *У дапамогу настаўніку (зборнік артыкулаў па беларускай літаратуры)*. Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва пры СНК БССР. 1940. с. 11–16.
12. Бараг Л. Паэзія Цёткі: к 25-годдзю з дня смерці. *Літаратура і мастацтва*. 1941, 4 студзеня.
13. Ларчанка М. Алаіза Цётка (да 25-годдзя з дня смерці). *Звязда*. 1941. 5 лютага.
14. Борisenko В. Эл. Тётка (к 25-летию со дня смерти). *Советская Белоруссия*. 1941, 5 лютага.
15. Ларчанка М. Цётка (Алаіза Пашкевіч). У: Цётка. *Выбраныя творы*. Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР; 1941. с. 3–14.
16. Клімковіч М. Першая беларуская паэтка. *Полымя*. 1946;5:115–132.

¹⁵Центр. гос. ист. арх. Санкт-Петербург. Ф. 195, Оп. 4. URL: <https://spbarchives.ru/infres/-/archive/cgia/195/4> (дата обращения: 06.12.2019).

17. Бэндэ Л. Новыя дакументы аб Цётцы (да сямідзесяцігоддзя з дня нараджэння). *Літаратура і мастацтва*. 1946, 13 ліпеня.
18. Бэндэ Л. Невядомыя творы Цёткі. *Беларусь*. 1947;6:25.
19. Барысенка В, Гутараў І. Тэзісы па асноўных пытаннях развіцця беларускай літаратуры і мастацтва. *Весці Акадэміі навук БССР*. 1948;6:199–220.
20. *Коммунистическая партия Белоруссии в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК. Том 4. 1945–1955*. Мінск: Беларусь; 1986. 616 с.
21. Гутараў ІВ. Супраць космапалітызма ў літаратурнай крытыцы, літаратуразнаўстве і фалькларыстыцы БССР. *Весці Акадэміі навук БССР*. 1949;3:31–39.
22. Клімковіч М. Цётка. У: Малкін БЯ, рэдактар. *Цётка. Выбраныя творы*. Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР; 1949. с. 5–49.
23. Арабей Л. *Цётка (Алаіза Пашкевіч): крытыка-біяграфічны нарыс*. Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР; 1956. 160 с.
24. Броўка П. *Збор твораў. Том 9. Эпістальярная спадчына (1933–1980). Летапіс жыцця і творчасці*. Мушыньскі МІ, Шамякіна АІ, рэдактары. Мінск: Мастацкая літаратура; 1992. 350 с.
25. Семашкевіч РМ. *Беларускі літаратурна-грамадскі рух у Пецярбурзе (канец XIX – пачатак XX ст.)*. Мінск: Выдавецтва БДУ; 1971. 136 с.
26. Багдановіч ІЭ. *Авангард і традыцыя: беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння*. Мінск: Беларуская навука; 2001. 387 с.
27. Хаўстовіч М. *Даследаванні і матэрыялы: літаратура Беларусі XIX – пачатку XX стагоддзя. Том 5*. Warszawa: Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego; 2018. 364 с.

References

1. Kawalenka VA. *Vytoki. Uplyvy. Paskoranasc'.* Razvicio belaruskaj litaratury XIX–XX stagoddzjav [Origins. Influence. Acceleration: Belarusian literature development of the 19th–20th centuries]. Minsk: Navuka i technika; 1975. 336 p. Belarusian.
2. Luckevich A. *Vybranyja tvory. Problemy kul'tury, litaratury i mastactva* [Selected works: problems of culture, literature and art]. Sidarevich A, compiler. Minsk: Knigazbor; 2006. 460 p. Belarusian.
3. Lotman YuM. *Kul'tura i vzryv* [Culture and explosion]. Moscow: Gnosis; 1992. 272 p. Russian. Co-published by the «Progress».
4. Karski EF. *Belorusy. Tom 3, kniga 2. Ocherki slovesnosti belorusskogo plemeni* [Belarusians. Volume 3, part 2. Sketches of the tribe of the Belarusian literature]. Vabishchevich TI, Kazberuk VM, Krichko OP, editors. Minsk: Belorusskaya entsiklopediya imeni Petrusya Brovki; 2007. 704 p. Russian.
5. Garecki M. *Gistoryja belaruskaj litaratury* [History of the Belarusian literature]. Golub TS, compiler. Minsk: Mastackaja litaratura; 1992. 479 p. Belarusian.
6. Adamovich A. *Da gistoryi belaruskaj litaratury* [To history of Belarusian literature]. Minsk: Z. Kolas; 2005. 1464 p. Belarusian.
7. Piotuhovich M. *Narysy gistoryi belaruskaj litaratury. Chastka 1. Agljad litaraturna-idjeoljogichnyh plynjav XIX i pachatku XX v.* [Essays on the history of Belarusian literature. Part One: Overview of literary and ideological currents during the 19th and early 20th century]. Miensk: Belaruskaje dzjarzhavnae vydavectva; 1928. 209 p. Belarusian.
8. Bende L. [Ciotka]. In: Bende L. *Litaratura. Hrstamatyja dlja sjarjednaj shkoly. Chastka 1 (shosty god). Darjevaljucyjnjaja litaratura* [Literature. Anthology for high school. Part 1 (sixth year). Pre-revolutionary literature]. Miensk: Dzjarzhavnae vydavectva Belarusi. 1933. p. 146. Belarusian.
9. [From the Institute of literature and art of the Belarusian academy of sciences]. In: Zamocin II, editor. *Tvory Cjotki (Aloizy Pashkevich)* [Ciotka (Alois Pashkevich) composition]. Minsk: Vydavectva Belaruskaj akademii navuk; 1934. p. 5–6. Belarusian.
10. Pjatrovich N. [Preface]. In: Zamocin II, editor. *Tvory Cjotki (Aloizy Pashkevich)* [Ciotka (Alois Pashkevich) composition]. Minsk: Vydavectva Belaruskaj akademii navuk; 1934. p. 7–17. Belarusian.
11. Bahrag L. [Ciotka]. In: *U dapamogu nastawniku (zbornik artykulav pa belaruskaj litaratury)* [To help teachers (Collection of articles on the Belarusian literature)]. Minsk: Dzjarzhavnae vydavectva pry SNK BSSR; 1940. p. 11–16. Belarusian.
12. Bahrag L. [Ciotka poetry: to the 25th anniversary of her death]. *Litaratura i mastactva*. 1941 January 4.
13. Larchanka M. [Alois Ciotka (to the 25th anniversary of her death)]. *Zvjazda*. 1941 February 5. Belarusian.
14. Borisenko V. [El. Ciotka (to the 25th anniversary of his death)]. *Sovetskaya Belorussia*. 1941 February 5. Russian.
15. Larchanka M. [Ciotka (Alois Pashkevich)]. In: Ciotka. *Vybranyja tvory* [Selected compositions]. Minsk: Dzjarzhavnae vydavectva BSSR; 1941. p. 3–14. Belarusian.
16. Klimkovich M. [The first Belarusian poet]. *Polymja*. 1946;5:115–132. Belarusian.
17. Bende L. [New documents about Ciotka (on her 70th birthday)]. *Litaratura i mastactva*. 1946 July 13. Belarusian.
18. Bende L. [Unknown Ciotka composition]. *Belarus*. 1947;6:25. Belarusian.
19. Barysenka V, Gutarau I. [Theses on the major issues of development of Belarusian literature and art]. *Vesci Akademii navuk BSSR*. 1948;6:199–220. Belarusian.
20. *Kommunisticheskaya partiya Belorussii v rezolyutsiyakh i resheniyakh s'ezdov i plenimov TsK. Tom 4. 1945–1955* [The Communist Party of Belarus in the resolutions and decisions of the congresses and plenums of the Central Committee. Volume 4. 1945–1955]. Minsk: Belarus; 1986. 616 p. Russian.
21. Gutarau IV. [Against Cosmopolitanism in literary criticism, literary criticism and folklore of BSSR]. *Vesci Akademii navuk BSSR*. 1949;3:31–39. Belarusian.
22. Klimkovich M. Ciotka. In: Ciotka. *Vybranyja tvory* [Selected compositions]. Minsk: Dzjarzhavnae vydavectva BSSR; 1949. p. 5–49. Belarusian.
23. Arabei L. *Cjotka (Alaiza Pashkevich): krytyka-bijagrafichny narys* [Ciotka (Alois Pashkevich): criticism and biographical sketches]. Minsk: Dzjarzhavnae vydavectva BSSR; 1956. 160 p. Belarusian.

24. Brouka P. *Zbor tvoraw. Tom 9. Jepistaljarnaja spadchyna (1933–1980). Letapis zhyccja i tvorchasci* [Collected works. Volume 9. Epistolary heritage (1933–1980). Chronicles the life and creativity]. Mushynski MI, Shamiakina AI, editors. Minsk: Mastackaja litaratura; 1992. 350 p. Belarusian.

25. Semashkevich RM. *Belaruski litaraturna-gramadski ruh u Pecjarburze (kanec XIX – pachatak XX st.)* [Belarusian literary and social movement in Saint Petersburg (the end of 19th – early 20th century)]. Minsk: Belarusian State University; 1971. 136 p. Belarusian.

26. Bagdanovich IE. *Avangard i tradycyja: belaruskaja pajeziya na hvali nacyjanal'naga adradzhennja* [Avant-garde and tradition: Belarusian poetry in the wake of national renaissance]. Minsk: Belaruskaja navuka; 2001. 387 p. Belarusian.

27. Haŭstovich M. *Dasledavanni i matjeryjaly: litaratura Belarusi XIX – pachatku XX stagoddzja. Tom 5* [Research and materials: Literature of Belarus in 19th and early 20th century. Volume 5]. Warszawa: Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego; 2018. 364 p. Belarusian.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 08.01.2020.

Received by editorial board 08.01.2020.